

Правоведение. – 1978. - № 4. – С.91-96. 8. Порядок звільнення службових осіб з митних органів України відповідно до п.1 ст.41 КЗпП України/ Затв. Наказом Дермитслужби України від 13.03.1997 р. № 109// Офіц. вісн. України. – 1997. - № 15. 9. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1998): Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ. –К.: Юрінком Інтер, 1998. – 272 с. 10. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 р.// Відом. Верхов. Ради. – 1991. - № 24. - Ст.272. 11.Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9// 36. пост. Пленуму Верховного Суду України (1963 – 1997 роки). – Сімферополь: Таврія, 1998. – 711 с. 12. *Смирнов В.Н.* Поняття порушення в сфері трудових отношений и его виды// Известия высших учебных заведений: Правоведение. – 1968. - № 2. – С.73-76. 13. Типова форма контракту з Головою правління ВАТ/ Затв. Наказом Фонду державного майна України від 06.04.2000 р. № 695// Офіц. вісн. України. – 2000. - № 20. – Ст.845. 14. Типовые правила внутреннего трудового распорядка для рабочих и служащих предприятий, учреждений, организаций/ Утв. Пост. Госкомтруда СССР по согласованию с ВЦСПС от 20.07.1984 г. N 213// Бюл. Госкомтруда СССР. – 1984. - № 11.

Надійшла до редакції 04. 01.2001 р.

УДК 368.914

С.М. Прилипка, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Пенсійне страхування в Україні

Україна є соціальною державою, і створення соціально орієнтованої ринкової економіки відповідно до Конституції проголошено курсом державної політики. Поєднання розвитку ринкових відносин з посиленням уваги до соціальних питань створює необхідні передумови для економічного оздоровлення, підвищення добробуту людини у процесі її трудової діяльності і після припинення останньої. Соціальна політика розглядається як важливий елемент економічної і правової стратегії й вирішення глибоких соціальних проблем, особливо пенсійного забезпечення. Подолання бідності і впровадження соціальної справедливості є необхідним підґрунтям соціального розвитку, орієнтованого на людину. Забезпечення пенсійними виплатами і підтримання життєвих стандартів у похилому віці - проблема і соціальної політики держави, і окремих осіб та сімей [5, с.55, 56].

Основним напрямком реалізації цієї політики щодо забезпечення пенсіонерів є те, що громадяни України широко охоплені системою пенсійного страхування. Його обов'язковість регулюється Законами України "Про збір на обов'язкове державне

пенсійне страхування” [1; 1997. - № 37. – Ст. 237] та “Про пенсійне забезпечення” [1; 1992. - № 13. – Ст. 10].

Дослідження питань галузі соціального забезпечення [2, с. 91], особливо проблем правового регулювання пенсійних правовідносин, - одне з головних завдань юридичної науки, що зумовлюється тим, що за допомогою норм зазначеної галузі відбувається реалізація громадянами одного з найважливіших соціальних прав. Проблема забезпечення цих прав людини й удосконалення механізму їх реалізації є сьогодні чи не найактуальнішим питанням, що стоїть на порядку денному законодавчої та виконавчої влади. Пенсійне забезпечення у цій площині - основна сфера соціальної політики держави і права соціального забезпечення. Особистого значення розробка проблем пенсійного забезпечення набуває в умовах здійснення пенсійної реформи, вдосконалення правового регулювання пенсійних правовідносин, які мають відповідати новим соціальним та економічним реаліям [4, с. 3-7].

Сучасна пенсійна система України переживає глибоку кризу і має недоліки: дуже низький рівень пенсійного забезпечення та зрівнялівка в розмірах пенсій; майже повна відсутність диференціації розмірів пенсій; наявність необґрунтованих пільг і переваг у пенсійному забезпеченні окремих категорій громадян; заборгованість по виплаті пенсій; відсутність певної відповідності між трудовим внеском працівника і розміром його пенсії; не до кінця продуманий зв'язок між обов'язковими страховими внесками й майбутньою пенсією; високий відсоток відрахувань до пенсійного фонду й ухилення від сплати обов'язкових страхових внесків; виплати за рахунок страхових внесків окремих видів допомог; крупні адміністративні витрати на утримання пенсійної системи та ін.

Недосконалість діючої пенсійної системи пояснюється також наявністю значної кількості спеціальних законів, якими визначається підвищений розмір пенсій окремим категоріям громадян (державним службовцям, військовослужбовцям, працівникам правоохоронних органів, науковим працівникам та ін.). На стан пенсійного забезпечення громадян України негативно впливають демографічні процеси (зменшення чисельності працездатного населення внаслідок скорочення народжуваності); зменшення чисельності зайнятого населення; несприятливе співвідношення тривалості періоду сплати обов'язкових страхових

внесків на пенсійне забезпечення і періоду, протягом якого виплачується пенсія.

Усі названі чинники зумовили необхідність проведення глибокого комплексного реформування діючої пенсійної системи України, для радикального здійснення якого необхідно чітко визначити його цілі та пріоритетні напрями. При розробці правових актів із цих питань необхідно звернути увагу на позитивний досвід пенсійного забезпечення в інших країнах світу. Міжнародна практика свідчить, що у світі існує три основні системи пенсійного забезпечення: солідарна (перерозподільча, або негайних виплат); накопичувальна (капіталізації, або індивідуальних персональних рахунків); змішана, яка поєднує елементи солідарності й субсидування з елементами капіталізації частки пенсійних внесків. І солідарна, і накопичувальна системи мають як недоліки, так і переваги.

За солідарною системою щомісячний розмір пенсії обчислюється з урахуванням розміру заробітку і тривалості трудового стажу. До трудового стажу включаються також інші періоди суспільно-корисної діяльності, у тому числі періоди догляду за дітьми, непрацездатності, професійного навчання тощо. Пенсії фінансуються за рахунок обов'язкових страхових внесків, що сплачують роботодавці та працівники. Основою солідарної системи є «договір поколінь». Це означає, що працездатне населення утримує непрацездатних пенсіонерів і кошти, які акумулюються в Пенсійному фонді, спрямовуються на негайні виплати нинішнім пенсіонерам.

На цю систему впливають певні ризики, основні з яких - це демографічний (у зв'язку зі зниженням народжуваності чисельність пенсіонерів зростає швидше, ніж працівників, через що зростає і податковий тиск на останніх); спад виробництва і заробітків; зростання безробіття та ін. Та незважаючи на це, солідарні системи залишаються найпоширенішими у сфері пенсійного забезпечення: вони існують у Німеччині, Швеції, Данії, Великобританії та багатьох інших країнах.

Солідарна система відрізняється від накопичувальної. При солідарній системі держава збирає обов'язкові страхові внески і виплачує пенсії певного розміру. Якщо сума надходжень від сплати обов'язкових страхових внесків виявляється недостатньою, держава спрямовує на фінансування пенсій кошти з Державного

бюджету або збільшує податки й різноманітні збори. Таким чином, вона покладає на державу додаткові фінансові зобов'язання.

Накопичувальна ж система пенсійного забезпечення таких зобов'язань не породжує. За її умов обов'язкові страхові внески перераховуються на індивідуальні пенсійні рахунки, потім ці кошти інвестуються за різними інвестиційними проектами, а інвестиційний дохід розподіляється серед учасників пенсійного фонду. Розмір майбутньої пенсії залежить від страхового стажу працівника й загальної накопиченої суми страхових внесків. За допомогою цієї системи можна уникнути зрівнялівки, стимулювати працівників для виходу з тіньової зайнятості, забезпечити розмір пенсії залежно від трудового стажу, розміру страхових внесків та накопичених сум, чим досягається реалізація принципу соціальної справедливості при визначенні розміру пенсії. Така система дозволяє уникнути демографічного ризику. Оскільки кожний громадянин накопичує собі гроші «на старість», співвідношення числа працюючих і пенсіонерів не має ніякого значення. При накопичувальній системі страхові кошти весь час знаходяться у фінансовому обороті, інвестуються в економіку і приносять додатковий прибуток. Якщо, наприклад, особа починає трудову діяльність у 20-річному віці і накопичує пенсійні кошти протягом 40 років, то після виходу на пенсію в 60 років гроші продовжують «працювати» у фінансовому обороті і приносять інвестиційний дохід (тобто пенсійні внески беруть участь в обороті 40 і більше років). Завдяки цьому при значно менших відрахуваннях можна мати такий же або кращий результат (більшу пенсію). При одних і тих же відрахуваннях (наприклад, 24%) до накопичувальної системи розмір пенсії буде більшим в 1,5 – 2 рази залежно від майбутнього інвестиційного доходу.

Для накопичувальної системи інші ризики, які впливають на солідарну систему, не мають негативних наслідків. Але ця система дуже вразлива до таких ризиків, як криза на фондових біржах, інфляція. Крім цього, розміри пенсій з такої системи громадянам із тривалими періодами безробіття можуть виявитися низькими, тому що внески на індивідуальний пенсійний рахунок сплачуються лише в періоди зайнятості.

При цій системі індивідуальних пенсійних рахунків найвразливішою категорією вкладників є жінки, тому що заробітна плата в них, як правило, нижча порівняно з чоловіками, трудовий стаж коротший (через виконання материнських обов'язків), а

живуть вони в середньому довше. За солідарною системою чоловіки й жінки сплачують однакові обов'язкові страхові внески і отримують однакові пенсії, виражені як частки заробітної плати. Пенсії жінок у більшості випадків нижчі в абсолютному виразі, оскільки вони отримують нижчу заробітну плату при коротшому трудовому стажі, а пенсії отримують протягом тривалішого, ніж чоловіки, періоду. Щоб отримувати однакову з чоловіками пенсію, жінки мусять мати на своїх рахунках майже вдвічі більше коштів. Ця система передбачає однаковий вік виходу на пенсію і чоловіків, і жінок.

Негативні наслідки накопичувальної системи можуть торкнутися також осіб, які не можуть виконувати професійну роботу через недостатню кваліфікацію, стан здоров'я тощо, що призводитиме до збільшення числа бідних людей (у похилому віці) і підвищення соціальної напруги в суспільстві. Накопичувальна система пенсійного забезпечення діє в Чилі, Новій Зеландії та інших країнах.

Таким чином, накопичувальній системі притаманні негативні ризики, які не є характерними для солідарної системи. Тому їх поєднання зменшує загальний ризик. Коли виникають проблеми в якійсь одній частині, малоімовірно, що вони зачіпають й інші частини системи.

При здійсненні пенсійної реформи слід звернути увагу на досвід Польщі, Угорщини, де вже розпочалася радикальна пенсійна реформа, на підставі якої пропонується трирівнева система пенсійного забезпечення:

1. Державна система пенсійного забезпечення, заснована на державному загальнообов'язковому соціальному страхуванні й солідарності поколінь, тобто система виплат із поточних надходжень, при якій виплата пенсій фінансується за рахунок частки обов'язкових страхових внесків. На цьому рівні кожен пенсіонер одержує певну пенсію незалежно ні від яких ризиків. Якщо виникає дефіцит коштів для сплати пенсій, то він покривається дотаціями з державного бюджету. Саме цей рівень повинен гарантувати мінімальний стандарт життя для всіх осіб похилого віку, незважаючи на економічні кризи, спад виробництва тощо.

2. Державна накопичувальна (капіталізована) система, при якій частка обов'язкових страхових внесків зараховується на індивідуальні пенсійні рахунки майбутнім пенсіонерам. Цей рівень

надає можливість додаткових заощаджень коштів і поліпшення матеріального становища громадян у похилому віці, стимулює громадян отримувати більш високі заробітки, легалізувати свої доходи. Фінансові потоки, що акумулюються на індивідуальних пенсійних рахунках, інвестуються в ринки капіталу, і, таким чином, заощаджені кошти збільшуються на зазначених рахунках.

3. Додаткове недержавне пенсійне страхування за рахунок добровільних страхових внесків через інститути недержавних пенсійних фондів. Звичайно, для успішного реформування цього напрямку та ефективності впровадження додаткового пенсійного забезпечення потрібні такі умови, як економічна стабільність, економічно здорові підприємства, добре функціонуючий фінансовий сектор, довіра громадян до недержавних страхових інститутів та їх готовність здійснювати пенсійні заощадження на десятки років. Недержавне пенсійне страхування в складних економічних умовах повинно будуватися на чіткій законодавчій базі і під наглядом держави. Розвиток додаткового добровільного пенсійного страхування через інститути недержавних пенсійних фондів, як вбачається, дозволить мобілізувати особисті грошові заощадження, використати їх в національній економіці й забезпечити додатковий рівень соціального захисту населення України. [6, с. 16-21].

У багатьох країнах існує змішана пенсійна система, яка складається із солідарної системи, яка забезпечує захист людей похилого віку від бідності, системи загальнообов'язкового накопичення, яка гарантує працюючому населенню отримання після досягнення пенсійного віку додаткового пенсійного забезпечення, і системи добровільного накопичення, яка дозволяє громадянам протягом працездатного віку потурбуватися про більш високі доходи у старості.

Такий підхід може бути застосовано й у нашій державі, що дозволить виконати основні завдання реформування пенсійної системи в Україні, а саме: реалізувати конституційне право громадян на соціальний захист у старості; запровадити дійову систему пенсійного забезпечення, що дасть можливість застрахованим громадянам після виходу на пенсію мати гарантований рівень доходів, який забезпечував би сталий рівень життя; застосовувати принцип заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні при виході на пенсію, а також принцип соціальної справедливості у

пенсійному забезпеченні; зменшити демографічне навантаження на фінансову систему пенсійного фонду; надати можливості громадянам України підвищувати свій добробут у старості через недержавне пенсійне забезпечення.

Міжнародним досвідом опрацьовано основні принципи, на які має спиратися пенсійна система: це солідарність; обов'язкова участь громадян у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування; відповідальність держави за створення пенсійної системи; соціальна справедливість та розмежування джерел фінансування пенсійної системи між державою, роботодавцями та громадянами; рівність пенсійного віку для чоловіків і жінок; поступовість збільшення пенсійного віку.

При використанні міжнародного досвіду щодо пенсійного забезпечення необхідно враховувати, що пенсійна реформа повинна бути спрямована перш за все на покращання матеріального забезпечення населення України на підставі запровадження страхових засад і введення персоніфікованого обліку обов'язкових страхових внесків. Персоніфікація в пенсійній системі має прогресивне значення, тому що: відобразатиметься внесок кожного працівника у солідарну пенсійну систему; Пенсійний фонд матиме необхідні дані для розрахунку пенсій з можливістю врахування загальної суми, внесеної працівником до фонду; виникне можливість ефективного управління в системі державного соціального пенсійного страхування; підвищуватиметься платіжна дисципліна платників обов'язкових страхових внесків (у тому числі громадян); держава матиме дійсну інформацію про трудовий стаж і заробітки громадян, необхідної для перевірки даних про доходи; скорочуватимуться адміністративні витрати, пов'язані зі звітуванням і платежами до пенсійної системи; спроститься порядок звернення за призначенням пенсії і підтвердження прав громадян на неї.

У майбутньому пенсії повинні призначатися залежно від тривалості страхового стажу й величини заробітку, з якого сплачуються обов'язкові страхові внески. При призначенні пенсії за віком треба враховувати не трудовий, а страховий стаж, тобто період роботи, протягом якого працездатна особа підлягала державному загальнообов'язковому соціальному пенсійному страхуванню і сплачувала (або за неї сплачували) обов'язкові страхові внески. Такий механізм урахування трудового внеску стимулюватиме тривалу роботу і вихід із тіньової зайнятості,

прагнення до отримання високих заробітків, запобігатиме різноманітним зловживанням у пенсійних правовідносинах.

При запровадженні нової пенсійної системи, необхідно чітко визначити коло суб'єктів, які підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню, а також страхувальників, страховика, передбачити можливість отримати пенсії за віком у підвищеному розмірі в разі відстрочення часу її призначення, що дозволить максимально використовувати наявний трудовий потенціал і реалізовувати право громадян за їх бажання поліпшувати матеріальне становище й отримувати підвищену пенсію.

При здійсненні пенсійної реформи необхідно врахувати положення про можливість призначення окремим категоріям працівників залежно від умов праці дострокових пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій, призначених на оплату праці, що сприятиме реальному запровадженню соціального партнерства між роботодавцями і працівниками. Всі вищезазначені положення враховані у проекті Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [3, с. 23-32]. Проект цього Закону передбачає створення саме змішаної пенсійної системи, де чітко визначені страхувальники, страховики, застраховані особи, поняття "страховий випадок", "страховий стаж", "накопичувальний пенсійний рахунок".

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Погорілко В.Ф. Нова Конституція України : огляд, коментарі і текст Основного Закону. - К.: Наук. думка, 1998. - 156 с. 3. Праця і зарплата. - 1999. - 19 бер. 4. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 288 с. 5. Теренс М.Ганслі Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. - К.: основи, 1996. - 240 с. 6. Яценко В. Як створити трирівневу пенсійну систему в Україні.// Україна: аспекти праці. - № 1. - 2000. - С. 16-23.

Надійшла до редакції 04.01 2001 р.